

تبیین نظریه سرمایه اجتماعی «ولایت محور» در منظومه فکری آیت الله خامنه ای

با محوریت کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن

مژگان قادرزاده^۱

چکیده

سرمایه اجتماعی به مثابه دارایی نامحسوس جوامع بشری به شمار می‌رود. سرمایه اجتماعی ولایت محور به معنای بهره‌گیری از اصل اعتماد در چارچوب نظام ولایت و رهبری ولی خدا و جانشینان بر حق اوست که چگونه اعتماد به اصل ولایت و پیروی از آنان سبب ایجاد انسجام اجتماعی، تشکیل امت واحده، و اخوت‌گرایی و تقویت آگاهی اجتماعی می‌شود. این پژوهش با استناد بر بیانات مقام معظم رهبری با محوریت کتاب طرح اندیشه اسلامی صورت گرفته است. بنابراین تبیین نظریه سرمایه اجتماعی ولایت محور در سخنان امام خامنه‌ای با روش توصیفی تحلیلی و رویکرد کیفی از اهداف علمی این پژوهش است. روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات فیش‌برداری است. سؤال اصلی این پژوهش آن است که اندیشه آیت الله خامنه‌ای در بُعد ولایت و نقش آن می‌تواند در انسجام و پیوند اعضای جامعه، تشکیل امت و اخوت‌گرایی و آگاهی‌بخشی به مثابه سرمایه اجتماعی تلقی شود؟ از نتایج پژوهش می‌توان به بومی‌سازی سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی اشاره کرد.

واژگان کلیدی: آیت‌الله خامنه‌ای، سرمایه اجتماعی ولایت محور، انسجام اجتماعی، بومی‌سازی.

^۱ استادیار گروه معارف اسلامی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی؛ Mozghan.Ghaderzadeh@iaui.ac.ir

مقدمه

سرمایه اجتماعی اشاره به منابعی دارد که افراد به واسطه حضور در گروه‌های اجتماعی، انجمن‌ها و یا باشگاه‌ها به آن‌ها دسترسی دارند. اساس بحث سرمایه اجتماعی نیز مجموعه اعتقادات، باورها، هنجارها و ارزش‌های موجود در سیستم‌های فکری، علمی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه شکل می‌گیرد و بالنده می‌شود. این هنجارها و ارزش‌ها نیز محصول نهادهای اجتماعی و اقتصادی نوع نظام سیاسی و روابط انسانی است که ویژگی‌های اعتماد متقابل، تعامل اجتماعی متقابل گروه‌های اجتماعی، احساس هویت جمعی و گروهی، احساس وجود تصویری مشترک از آینده و کار گروهی از نقاط کانونی آن به شمار می‌رود (تاج‌بخش، ۱۳۸۵: ۱۰). سرمایه اجتماعی بر ارزشمند بودن پیوندها و روابط میان افراد و گروه‌ها استوار است به عبارتی سرمایه اجتماعی، به مثابه دارایی به شمار می‌آید که در روابط اجتماعی میان افراد وجود دارد. زیرا این ارتباطات با خلق هنجارها و ارزش‌ها و اعتماد متقابل، موجب تحقق اهداف می‌شود زیرا در پرتو ارتباطات متقابل باعث نزدیکی افراد به یکدیگر شده و همکاری را سهولت می‌بخشد.

شاخص‌های اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی در رابطه‌ای دوسویه با سرمایه اجتماعی می‌باشد. به گونه‌ای که با تقویت و تضعیف هر کدام از این مؤلفه‌ها این سرمایه نیز تغییر می‌یابد. اعتماد از مهمترین عنصر در ارتباطات افراد جامعه انسانی به شمار می‌رود که سبب توسعه مشارکت می‌شود. مشارکت درون یک گروه و یا یک ملت نشانه اعتماد تعمیم‌یافته، رضایت، خوش‌بینی و همچنین اشتراک در ارزش‌ها و هنجارهاست. با زوال اعتماد اجتماعی و با سست شدن پای‌بندی به ارزش‌ها و با کاهش وفاداری به قراردادهای و توافقات، انسجام و همبستگی نیز رو به ضعف و سستی می‌نهد. لذا ضعف در هریک از این مؤلفه‌ها به فاصله گرفتن بین ساکنین یک سرزمین از یکدیگر و از دست رفتن دغدغه‌های تعمیم‌یافته و تضعیف احساس هم‌سرنوشتی می‌گردد (ذکایی، ۱۳۸۱: ۸). به سخن دیگر اگر یکپارچگی و اعتماد میان افراد جامعه بالا باشد، علل موجد سرمایه اجتماعی حضوری فعال و کارساز دارند و متقابلاً چنانچه این عوامل را ضعیف و سست مشاهده کنیم؛ درمی‌یابیم جامعه با فقدان عوامل انسجام‌آفرین روبرو است. بنابراین بدون توجه به سرمایه‌های اجتماعی اعم از «پیوند»، «اعتماد»، «انسجام» و صور مختلف آن نظم اجتماعی امکان‌پذیر نیست و موجب بی‌نظمی، شکستن هنجارها، خلط ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها می‌شود. به گونه‌ای که مردم آن اجتماع دچار اختلاف، کشمکش، بی‌تفاوتی و افسردگی خواهند شد و اصلاح این نقایص زمان زیادی را می‌طلبد. لذا با توجه به نقش مهم سرمایه اجتماعی، سازمان‌ها و دولت‌ها از مؤلفه‌های آن در جلب اعتماد، دوام و بقا خود بهره می‌گیرند. نکته حائز اهمیت این است که این ابزار باید متناسب با ساختار هر جامعه به صورت مجزا ارائه شود.

بررسی و تحلیل سخنان رهبر نظام اسلامی اگر در قالب مفاهیم شناخته‌شده علوم اجتماعی یا علوم انسانی صورت گیرد، می‌تواند راه‌حل برخی از مشکلات موجود در جامعه باشد. زیرا چند عامل سبب

شد که متفکران به موضوع سرمایه اجتماعی توجه خاص نشان دهند: فردگرایی افراطی، زوال اخلاق، بحران‌های معرفتی، سیاسی و اجتماعی و... که نظر بسیاری از اندیشه‌وزران را به این سو کشاند و باعث نظریه‌پردازی در این حوزه شد. به همین دلیل سخنان مقام معظم رهبری در موضوع ولایت به مثابه سرمایه اجتماعی می‌تواند پشتوانه محکمی در مقابل تهدیدات ذکر شده باشد. به ویژه با توجه به این که این مباحث در قالب نظریاتی وارد جامعه می‌شوند، حتماً باید با ساختار و شرایط آن جامعه بومی‌سازی شوند. زیرا بی‌توجهی به این امر و کاربرد نظریه‌هایی که با توجه به تجربیات کشورهای دیگر به دست آمده است، موجب نادیده گرفتن ظرفیت‌های بومی می‌شود و گاه بیش از آن که مفید باشند، ضرر می‌رساند. جوامع اسلامی به دلیل برخورداری از اصول و ارزش‌های دینی نیز از ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های خاص خود برخوردار است. بنابراین تحلیل و ارزیابی این پژوهش در موضوع سرمایه اجتماعی به دلیل هویت جامعه اسلامی، رویکرد دینی خواهد داشت. زیرا تنها با رویکرد دین‌محور در جوامع اسلامی می‌توان به این دانش رسید و به عقیده نگارنده پژوهش در این راستا در اندیشه امام خامنه‌ای الگویی بسیار سازنده و مفید است. از این قرار تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی ولایت محور و شناخت بُعد ولایت و اعتماد به این اصل مهم و زوایا و کارکردهای ولایت در تقویت سرمایه اجتماعی در سخنان و آرا و اندیشه رهبر نظام جمهوری اسلامی می‌تواند نقش مهمی در اجرای شدن موضوع مورد بحث باشد و خلأهای موجود در این زمینه را پر کند. زیرا با تحقیقات انجام گرفته تاکنون موضوع سرمایه اجتماعی ولایت محور و کارکردهای آن در اندیشه امام خامنه‌ای بدان پرداخته نشده است که این بعد چگونه باعث نظم اجتماعی، انسجام اجتماعی، آگاهی اجتماعی و اخوت گرایی و محبت و همکاری میان اعضا جامعه می‌شود. لذا در این مقال در صدد اثبات ولایت و یا اثبات وجه ملکوتی ولایت نیستیم بلکه از این جهت که پیروی از ولایت به عنوان مرکز و نیروی ثقل مرکز نقش اساسی در تشخیص شرایط و کانون اعتماد و انسجام ملی و ارتباطات اجتماعی به شمار می‌رود، و از این جهت که ولایت فاتح قلوب به لحاظ عاطفی و محور اعتماد و انسجام و تقویت آگاهی اجتماعی و توجه به تشکیل امت واحده و اخوت به لحاظ جامعه‌شناختی است، پرداختیم.

در ادبیات سرمایه اجتماعی نظام اعتقادات و باورها و ارزش‌ها و هنجارها نیز بخشی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به شمار می‌رود. زیرا ارزش‌ها و اعتقادات و هنجارهای مشترک می‌تواند عامل انسجام شود. هراندازه همبستگی و اعتماد اجتماعی ارتقاء یابد، به همان میزان کنترل رسمی کاهش می‌یابد و تعهدات افراد به یکدیگر بیشتر می‌شود. در صورتی که باید گفت تنها جزئی از راه حل‌ها، موضوع اشتراک در نظام عقاید، باورها، ارزش‌ها و هنجارها نهادینه شده است و اجزاء دیگر را باید در نظام ارتباطات میان افراد جامعه جستجو کرد. بنابراین ایده اصلی این پژوهش بررسی نحوه تعامل و روابط افراد جامعه با اصل ولایت و اعتماد به این نهاد در اندیشه آیت الله خامنه‌ای است که چگونه با پذیرش اصل ولایت و تبعیت از آن تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود. زیرا اصولاً بدون تنظیم دقیق و ارتباط افراد جامعه، سخن گفتن از انسجام و اعتماد اجتماعی غیر قابل تصور به نظر می‌رسد. به عبارتی دیگر

می‌توان این‌گونه بیان کرد که در صورتی انسجام اجتماعی در جامعه امکان‌پذیر و شدنی است که افراد جامعه با داشتن نظام باورها، عقاید، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک، ارتباطات اجتماعی نیز در میان آنان به گونه‌ای بسیار دقیق تنظیم شود و اختلال در هرکدام از تعاملات و تنظیم روابط اجتماعی باعث اختلال در انسجام و همبستگی اجتماعی می‌شود. به عبارتی دیگر انسجام و همبستگی اجتماعی زمانی امکان بروز و ظهور دارد که ارتباط سطح گروه‌های اجتماعی به گونه‌ای دقیق تنظیم شود. به خصوص آن‌که در جوامع بشری همواره خرده فرهنگ‌های گوناگون وجود دارد، اهمیت آن در جوامع معاصر و امروزی را دوچندان می‌کند. لذا از مهمترین پرسش‌های این پژوهش آن است که چگونه تبعیت و اعتماد به اصل ولایت به عنوان مبنای اعتقادی شیعه باعث ایجاد انسجام اجتماعی و روابط اجتماعی مطلوب می‌شود؟ چگونه نظریه ولایت‌محوری به عنوان نظریه نوین در اندیشه امام خامنه‌ای موجبات تقویت امت واحد، تقویت قاعده‌مندی رفتارهای انسانی، اخوت‌گرایی و آگاهی‌بخشی جامعه به عنوان مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی تلقی می‌شود؟

• پیشینه پژوهش

در زمینه سرمایه اجتماعی ولایت محور تحقیقات ذیل صورت گرفته است.

عیوضی وفتحی(۱۳۹۰) در مقاله «رهبری و سرمایه اجتماعی با رویکرد به رهبری امام خمینی (ره)» در این پژوهش سرمایه اجتماعی حاصل از رابطه امام و امت را به عنوان اصل اساسی در حفظ و تداوم نظام معرفی کرده‌اند و با بررسی ویژگی‌ها و الگوی رهبری امام (ره) به این نتیجه رسیده‌اند که رهبری ایشان نقش مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی ایفا کرده است. زیرا رهبری ایشان پایه وحدت، همگرایی، مشارکت و اعتماد اجتماعی بوده است و این عامل همگرایی و پویایی و نشاط جامعه به شمار می‌رود.

عبداللهی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه «بررسی رابطه ولایت فقیه و سرمایه اجتماعی»، سرمایه اجتماعی به عنوان یک اصل اساسی برای توسعه پایدار معرفی و تبیین می‌کند و بر این اساس نظریه ولایت فقیه که نظام سیاسی در عصر غیبت را به عنوان یک نظریه کلان مطرح می‌کند و به خصوص نظام مبتنی بر ولایت فقیه را در شرایط بحرانی باعث ایجاد ثبات و تعادل سیاسی و اجتماعی تعیین می‌کند در این تحقیق نقش ولایت فقیه بر سرمایه اجتماعی و رابطه این دو را یکدیگر بررسی شده است و این پژوهش ولایت فقیه را به عنوان عنصر انسجام‌بخش مورد بررسی قرار داده است.

«فقه شیعه و سرمایه اجتماعی در ایران» اثر زارعی و همکاران (۱۳۹۲) کار دیگری است که در این مورد صورت گرفته است. هدف این پژوهش تحلیل و بررسی ظرفیت‌های فقه شیعه در تولید سرمایه اجتماعی است. از نظر این مقال فقه شیعه در دو سطح کلان و خرد می‌تواند منجر به باز تولید سرمایه اجتماعی شود. در ساختار کلان با استفاده از ظرفیت‌های «ولایت و اجتهاد»، «امر به معروف و نهی از

منکر» و «مشارکت» و در سطح خرد با استفاده از «اصل اخوت»، «اعتماد» و «ایثار» منجر به تشکیل سرمایه اجتماعی می‌شود.

مقاله «بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری در تمدن سازی نوین اسلامی» توسط رحیمیان و همکاران (۱۳۹۷) نگاشته شده است. از نظر این پژوهش مهمترین علت بحران در کشور از دیدگاه امام خامنه‌ای بی‌توجهی به موضوع سرمایه اجتماعی است.

«تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری»، مقاله‌ای است که توسط عابدینی وزارعی متین (۱۳۹۸) نگاشته شده است. در تحقیق ذکر شده نویسندگان دیدگاه مقام معظم رهبری را در زمینه تقویت سرمایه اجتماعی بسیار راهبردی تلقی می‌کنند و معتقدند که در اندیشه رهبری سرمایه اجتماعی حاصل مشارکت عموم مردم و جمعیت جوان کشور است تا با اثر بخشی خود در صحنه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در تدوین و اجرای راهبردها سهیم باشند. همچنین بر اساس دیدگاه رهبری ضعف سرمایه اجتماعی در کشور می‌تواند نظام اسلامی را از درون تضعیف کند.

رحمانی و رسولی (۱۴۰۱) در مقاله با عنوان «سرمایه اجتماعی در مکتب دفاعی امام خامنه‌ای در پرتو گام دوم بیانیه انقلاب»، سرمایه اجتماعی را به مثابه قدرت نرم در مقابل قدرت سخت معرفی می‌کنند که با استفاده از این ظرفیت می‌توان به امنیت‌سازی جامعه کمک کرد. از نظر این مقال حضرت آیت الله خامنه‌ای با شناخت همه جانبه از روحیات و فرهنگ و افکار عمومی به خصوص جوانان از این سرمایه به عنوان پلی برای پیشرفت و پیروزی انقلاب یاد کرده‌اند و معتقدند که تبیین هویت انقلاب اسلامی و سرمایه اجتماعی آن در گام دوم انقلاب تلاشی در جهت تثبیت و تقویت مؤلفه‌های دفاعی کشور است که می‌توان با تأکید بر گزاره‌های ثبات‌بخش و ارتقای سرمایه اجتماعی بر اساس گام دوم انقلاب شیوه‌های کارآمدتری در جهت تقویت عملکردهای کشور در باز تولید سرمایه اجتماعی اتخاذ کرد. که نهایتاً با اتخاذ الگوی پیشرفت ایرانی اسلام به خلق تمدن جدید کمک کند.

افتخار افضلی و همکاران (۱۴۰۳) در مقاله «سرمایه اجتماعی در چشم‌انداز دینی مورد مطالعه تحلیل مضمون مشارکت اجتماعی در منظومه اندیشه‌ای امام خامنه‌ای» به تبیین موضوع با روش تحلیل مضمون پرداخته‌اند و با استناد به این تکنیک تعداد ۲۲۳ عنوان را به عنوان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مشارکت محور رامورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند و در انتها ۴ مضمون اصلی و فراگیر را به عنوان مؤلفه‌های مشارکت اجتماعی برجسته کرده‌اند. نتایج تحقیق بیانگر آن است که سرمایه اجتماعی مشارکتی جهت توسعه کشور لازم و ضروری است. همچنین بهترین راهبرد جهت مشارکت مردم استفاده از عرصه‌های گوناگون جامعه، استفاده از ظرفیت‌ها و توانایی‌های مردمی است زیرا حضور به موقع و مؤثر مردم در صحنه‌های حیاتی و سیاسی کشور در جهت حفظ منافع ملی لازم به نظر می‌رسد.

بنابراین آنچه این پژوهش را از بسیاری از پژوهش‌های انجام گرفته، متمایز می‌کند، تأکید بر نقش پذیرش ولایت، اعتماد و پیروی از دستورات و اطاعت از این ظرفیت در جهت خلق سرمایه اجتماعی است.

• مبانی نظری پژوهش

• سرمایه اجتماعی منشأ و منبع

در ادبیات جامعه‌شناسی کلاسیک غرب توسط دیوید هیوم، دورکهایم، هربرت اسپنسر و کارل مارکس ابداع شد. از میان صاحب‌نظران معاصر می‌توان این مفهوم را در نظریات اندیشمندانی همچون پیر بوردیو، جیمز کلمن، رابرت پاتنام، و فرانسیس فوکویاما جستجو کرد (ذکایی، ۱۳۸۱: ۴۵). از نظر وی دو عامل برای سرمایه اجتماعی مهم است؛ یکی میزان در خور اعتماد بودن محیط اجتماعی که پرداختن به تعهدات را مشخص می‌کند و دیگری میزان واقعی تعهداتی که بر عهده گرفته‌است. به نظر وی حتی در ساختارهای کلان نیز در چارچوب اعتماد و در بستر اعتماد متقابل شکل می‌گیرد. (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۸).

پاتنام، اندیشمند آمریکایی در علوم سیاسی، یکی دیگر از نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی است. نظریات پاتنام از مرزهای علوم سیاسی فراتر رفته است و به حوزه عمومی رسیده است. در تعریف وی، اعتماد، هنجارها و شبکه‌های اجتماعی را عناصر بنیادین در ایجاد سرمایه اجتماعی تلقی می‌کند و تسهیل کنش را مهمترین کارکرد سرمایه اجتماعی معرفی نموده است (پاتنام، ۱۳۷۹: ۱۲۵).

فوکویاما سرمایه اجتماعی را به منزله دارایی گروه‌ها و جوامع تلقی می‌کند. در تعریف او اساساً عنصر اصلی سرمایه اجتماعی، هنجارها یا ارزش‌های غیر رسمی است که همکاری را در گروه ترویج می‌کنند. فوکویاما می‌نویسد: «سرمایه اجتماعی را می‌توان به عنوان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیر رسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون می‌نشان مجاز است، در آن سهیم باشند. مشارکت در ارزش‌ها و هنجارها به خودی خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد، چرا که این ارزش‌ها ممکن است ارزش‌های منفی باشند» (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۰).

بنابراین سرمایه اجتماعی با متغیرهایی مانند انجمن‌ها، اعتماد، آگاهی اجتماعی و مشارکت و ارتباطات اجتماعی شناخته می‌شود. لذا سرمایه اجتماعی نتیجه آنها و از دیگر سو تقویت‌کننده آن است (شجاعی باغینی، ۵۳، ۱۳۷۸).

• مفهوم ولایت

ولایت در لغت به معنای تصرف و قدرت یافتن بر چیزی است (فراهیدی، ۱۴۱۴: ج ۸، ص ۳۶۶). ولایت به رابطه میان رهبر و پیروانی اشاره می‌کند که رهبری او را پذیرفته‌اند (اطهری، ۱۳۹۱: ۱۷۱). کلمه ولا، ولایت در لغت نیز به معنای دوستی و محبت، نزدیکی و قرب، استیلا، قدرت و تصرف آمده است که

در این پژوهش هر سه معنا مورد نظر است. زیرا ولی با رابطه محبت‌آمیزی که میان خویش و پیروان خود برقرار می‌نماید، همکاری بین آن‌ها را سهولت می‌بخشد و با رضایت و طیب خاطر آنان در امورشان تصرف و استیلا دارد (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۱۲۲). ولایت سه وجه دارد: وجه اول: هدایت و رهبری جامعه است. وجه دوم ولایت همان نصرت و یاری ولی توسط مردم، وجه سوم: رضایت خداوند که جزای پیروی از ولیّ خداست (میبدی، ۱۳۷۱: ج ۱، ص ۷۲). لذا با توجه به این مبحث نکاتی قابل طرح است: اول نفوذ رهبر بر مردم، دوم قدرت رهبری و هدایت جامعه توسط ولی. سوم علقه و علاقه و محبت قلبی و عاطفی میان مردم و ولی و چهارم: اعتماد متقابل میان رهبر و مردم و در نهایت هدف و مسیر مشترک میان مردم و ولی که همه موارد از عناصر اساسی سرمایه اجتماعی به شمار می‌رود.

• مفهوم سرمایه اجتماعی ولایت محور

سرمایه اجتماعی به نوعی از سرمایه اشاره می‌کند که در آن اعتماد و همکاری و مشارکت در جامعه بر اساس ارزش‌ها و اصول مرتبط با ولایت شکل می‌گیرد، این نوع سرمایه اجتماعی برخلاف سرمایه اجتماعی سکولار که بر مبنای دموکراتیک و حقوق شهروندی تأکید دارد، بر اساس مفاهیمی همانند اطاعت از ولیّ، وحدت حول محور ولایت و دستورات شرعی آنان تعریف می‌شود. در تبیین چارچوب سرمایه اجتماعی ولایت محور به عنوان یک منبع ارزشمند برای تقویت انسجام اجتماعی، ارتباطات اجتماعی مطلوب و حل مسائل و چالش‌های موجود و پیشبرد اهداف جمعی تلقی می‌شود و اینکه چگونه با استفاده از این ظرفیت در جوامع دینی می‌توان بسیاری از تهدیدات را به فرصت تبدیل کرد. این مفهوم به ویژه در جوامعی که مبتنی بر دین و ارزش‌های دینی است، اهمیت پیدا می‌کند. اطاعت و اعتماد به ولایت در جامعه سبب می‌شود وحدت ساختاری بر جامعه حاکم شود. بدان معنا که اطاعت و تبعیت از ولی جایگاه و نقش هرکسی را در جامعه تبیین می‌کند و بیان منطقی برای شکل‌گیری یک نظام در اندیشه ولایت به شمار می‌آید. بنابراین ولایت یک جامعه به این است که ولی در آن جامعه اولاً مشخص باشد بدانند این است ولیّ، این یک؛ ثانیاً منشأ و الهام‌بخش همه نیروها، نشاط‌ها، فعالیت‌های آن جامعه باشد قطبی باشد که همه جوی‌ها و سرچشمه‌ها از او سرازیر شود مرکزی باشد که همه فرمان‌ها را او می‌دهد و همه قانون‌ها را او اجرا می‌کند. نقطه‌ای باشد که همه رشته‌ها و نخ‌ها به آن جا برگردد. همه به او نگاه کنند همه دنبال او بروند موتور زندگی را او روشن کند در این جامعه راننده و پیش قراول کاروان زندگی در جامعه او باشد این جامعه دارای ولایت است (خامنه‌ای ۱۳۹۷: ۴۱۵). و این همان سرمایه اجتماعی حول محور ولایت است.

• کتاب طرح اندیشه کلی اسلامی در قرآن

ویژه سخنرانی‌های امام خامنه‌ای در سال ۱۳۵۳ قبل از انقلاب اسلامی است که ضرورت بازگشت به منابع دینی را با رویکردی کاربردی و اجتماعی مطرح می‌کند. به موضوعاتی مانند ایمان، توحید، نبوت

و ولایت را اشاره شده است. بحث ولایت جلوه‌های سیاسی و اجتماعی آموزه‌های اسلامی است که نقطه عطف این کتاب به شمار می‌رود.

یافته‌های پژوهش

سرمایه اجتماعی با اعتماد وابستگی کامل دارد. زیرا اصولاً بدون سطح قابل قبولی از اعتماد، روابط اجتماعی دچار اختلال می‌شود و روابط اجتماعی، همکاری و تعهد متقابل در سایه اعتماد شکل می‌گیرد. اعتماد، پیش‌شرط سرمایه اجتماعی است و اصولاً بدون اعتماد هیچ رابطه‌ای شکل نمی‌گیرد. اعتماد احساس روابط اجتماعی است و هرچه اعتماد اجتماعی میان گروه‌ها بیشتر باشد و شعاع آن گسترده باشد به همان نسبت میزان روابط اجتماعی از استواری و ثبات بیشتر برخوردار خواهد بود. در شرایط امروزی اجتماعی که جوامع دچار شرایط پیچیده شده‌اند و تهدیدهای گوناگون آنان را احاطه کرده‌است نیاز به اعتماد در روابط اجتماعی بیشتر احساس می‌شود. همچنین اعتماد میزان مشارکت اجتماعی را بیشتر می‌کند و از عناصر لازم جهت تقویت همکاری به شمار می‌آید. اعتماد که از جمله پدیده‌های اجتماعی است که در روابط اجتماعی از سطح خُرد تا کلان جامعه را در برمی‌گیرد. پدیده اعتماد اجتماعی سبب تسهیل روابط انسانی می‌شود و آن را می‌توان احساس فرد یا افراد یا گروه‌ها نسبت به دیگران تلقی کرد اگر اعتماد از سطح فردی به سطح اجتماع منتقل شود، سرمایه بسیار ارزشمندی حاصل می‌شود که آن را سرمایه اجتماعی می‌نامیم (ملکی و امیدوار، ۱۳۹۴، ص ۱۳۴). چلبی اعتماد اجتماعی را از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی می‌داند که تعامل اجتماعی را در شرایط عدم اعتماد و ریسک‌پذیری میسر می‌سازد و بدون اعتماد نظم و ثبات اجتماعی را غیر ممکن می‌داند (چلبی، ۱۳۷۵، ص ۱۲). یا همان هنجارهای غیررسمی که با احترام و رعایت مناسبات بین افراد و گروه‌های اجتماعی به وجود می‌آید، را اعتماد اجتماعی گویند (ادریسی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۰).

اصولاً جامعه اسلامی با اعتماد از ولایت و رهبری به وحدت و انسجام خود کمک می‌کنند و این نظریه در بطن فرهنگ شیعی ریشه دوانده واز این حیث می‌توان رهبری تحت ولایت ائمه را یکی از مصداق‌های بارز نهادهای مورد اطمینان مردم دانست که در ارتباط و پیوند میان گروه‌ها قرار دارد و در واقع پیروی از ولایت ضامن اجرای احکام الهی خواهد بود. از همین منظر ولایت الهی از شئون حکومت الهی می‌باشد که در آن حاکم اصلی خداوند است و ولیّ خدا به عنوان مجری دستورات الهی عمل خواهد کرد و این در نظام اسلامی اصلی اساسی به شمار می‌رود. باتوجه به این اصل مردم بایستی پیوندی عمیق با ولایت برقرار کرده ولایت می‌تواند به عنوان عاملی انسجام‌بخش در بسیج منابع و توده‌ها برای پوشش دادن همه گروه‌ها و نیروهای اجتماعی به شمار رود. زیرا در نظام اسلامی که بر محور ولایت شکل گرفته و کلیه فعالیت‌ها در چارچوب این نظام مشروعیت می‌یابد. باتوجه به خصوصیات که شیعه برای اولوالأمر قائل است، جامعه اسلامی با اطمینان و اعتماد خاص از ولی امر مسلمین پیروی می‌کند و وحدت و انسجام خود را تحت فرامین و حول محور ولایت حفظ و تقویت می‌کند (تقوی، ۱۳۹۳: ۲۰۸). باتوجه به تعاریف باید دید اعتماد به ولایت چگونه می‌تواند باعث خلق

سرمایه سرمایه اجتماعی شود. لذا از مهمترین این مؤلفه‌ها در نظام فکری مقام معظم رهبری عبارتند از:

۱. ولایت و انسجام اجتماعی

انسجام از جمله مفاهیم برجسته در علوم اجتماعی است که در لغت به معنای وحدت، وفاق و وفاداری است که ناشی از علایق، احساسات و همدلی و کنش‌های مشترک است و با واژه‌های یکپارچگی یا نظم اجتماعی مترادف است (یعقوبی، ۱۳۸۳: ۲۱). در تعریفی دیگر انسجام به معنای داخل شدن افراد در یک محیط ملی - فرهنگی و تعلق نسبت به چارچوب‌ها، ساخت‌ها و شرایط اجتماعی آن محیط ملی است. با جذب شدن فرد در محیط ملی، فرد تعهداتی در برابر محیطش به عنوان عنصری هم‌بسته و مسؤول می‌پذیرد. یک اجتماع تا آن حد دارای انسجام است که اعضای آن از یک وجدان جمعی و عواطف مشترک برخوردار باشند و برای وصول به اهداف مشترک کوشش نمایند (توسلی، ۱۳۸۲: ۵۸). در جوامع اسلامی خانواده و دین می‌تواند نقش بسیار مهمی در ایجاد پیوستگی و توسعه ایفا کند (توسلی، ۱۳۸۲: ۷۴).

انسجام اجتماعی در یک معنای دیگر عبارت است از احساس مسئولیت و تعهد متقابل بین دو یا چند گروه و یا گروه‌های مختلف البته به شرط آن‌که گروه‌ها بدون اجبار و از روی اراده و آگاهی کامل عضویت در گروه را پذیرفته باشند و در عین حال گروه‌ها وحدت میان خود را حفظ کرده باشند و با معیارهای وحدت‌بخش خویش سازگاری داشته باشند (افروغ، ۱۳۷۸: ۱۴۰).

در اندیشه آیت الله خامنه‌ای یکی از شاخصه‌های توحیدمحوری پذیرش ولایت تکوینی و تشریعی خداوند و جانشینان بر حق آن می‌باشد. ولایت الهی چه در مقام پیامبر (ص)، چه سایر انبیاء و اولیاء از منظر قرآن کریم و به لحاظ جامعه‌شناختی، نهادی اجتماعی و سیاسی است که محور انسجام و وحدت عمومی است. سرمایه اجتماعی در بینش امام خامنه‌ای کاملاً وابسته به امر ولایت است و بدون حضور معنوی و حقیقی ولیّ خدا نمی‌توان انتظار سرمایه اجتماعی داشت. در این باره می‌فرمایند: «ولایت در اصطلاح قرآنی، ولایت یعنی به هم پیوستگی و هم جبهگی و اتصال شدید یک عده انسانی که دارای یک فکر واحد و جویای یک هدف واحدند در یک راه دارند قدم برمی‌دارند، برای یک مقصود دارند تلاش و حرکت می‌کنند، یک فکر را و یک عقیده را پذیرفته‌اند. هرچه بیشتر این جبهه باید افرادش به همدیگر متصل باشند و از جبهه‌های دیگر و قطب‌های دیگر و قسمت‌های دیگر خودشان را جدا بگیرند برای اینکه از بین نروند، هضم نشوند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۱۳). مطابق این سخن جامع تمام موارد کاربرد ولایت در اتصال و پیوستگی است که در ابعاد مختلف به منصف ظهور می‌رسد.

حضرت آیت الله خامنه‌ای درباره ولایت شیعه می‌فرماید: «شما عالم اسلام را در زمان خلفای بنی‌امیه و بنی‌عباس تشبیه کنید به رودخانه‌ای که انواع جریان‌های فکری و سیاسی و عملی گوناگون، در آن علیه همدیگر داشتند راه می‌رفتند و حرکت می‌کردند از اول تا آخر نگاه کنید جریان تشیع را

می‌بینید یک آب باریکی است در میان این توفان عجیب چیز ناچیز و خردی به نظر می‌رسد و به نگاه می‌آید اما خودش را نگاه داشته، هرگز کدر نشده، هرگز طعمش خراب نشده، هرگز صفای خود را از دست نداده، هرگز رنگ و طعم و بو آب‌های دیگر رابه خودش نگرفته، باقی مانده و رفته چه چیزی این را نگه داشته؟ چه چیزی توانسته عامل بقای این جریان شیعی بشود وجود آن ولی‌ای که ولایت را در میان مردم و در میان پیروان خود توصیه می‌کند، آنها را به همدیگر می‌بندد آنها را با هم مهربان می‌کند. ولایت را ترویج می‌کند این همان ولایت زمان پیامبر. ولایت شیعی آن ولایتی که این همه روی آن تأکید شده یک بُعدش این است بُعدهای دیگر هم دارد» (همان: ۴۱۵). بنابراین اعتقاد به ولایت و پذیرش ولایت آنان سبب انسجام جامعه اسلامی است و به مثابه سرمایه اجتماعی نیرومندی است که باعث اتحاد جامعه اسلامی می‌شود که در هیچ یک از نظریه‌های موجود در نظام‌های دنیا یافت نمی‌شود. همین جبهه پیوسته که سنگ زاویه جامعه اسلامی و پایه اصلی امت اسلامی است آن روزی که به امتی نیرومند تبدیل شد، باز برای حفظ وحدت و یکپارچگی خود لازم است اصل ولایت را رعایت کند. با پذیرش اصل ولایت در روابط اجتماعی با پیروان خود ارتباط برقرار می‌کند. اما ارتباط یعنی چه؟ ارتباط فکری و ارتباط عملی. یعنی درست از او سرمشق گرفتن، درست در افکار و بینش‌ها دنبال او بودن و درست در افعال و فعالیت‌ها و حرکت‌ها او را پیروی کردن (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۳۳). برای رشد جامعه اصل ولایت لازم است. در این اندیشه کسی که ولایت خدا را نپذیرد، تحت ولایت شیطان خواهد بود که قرآن ما را از آن برحذر داشته است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ: أَيُّ كِسَافٍ أَنَّهُمْ أَوْلَىٰ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ» (سوره مائده: ۵۱). دشمن من و دشمن خودتان را دوست نگیرید. شما نسبت به آنها اظهار محبت می‌کنید در حالی که آنها به آن چه از حق برای شما آمده کافر شده‌اند و شما و رسول را به خاطر ایمان به خداوند از شهر و دیارتان بیرون می‌کنند» (ممتحنه: ۱). یعنی آنان را هم‌صف و هم‌جبهه ندانید که پیام دوستی به آنان بدهید (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۱۸). هر ولایتی به جز ولایت خدا، ولایت شیطان است که موجب می‌شود شیطان بر نیروهای انسان تسلط یافته و آنها را در مجرای هوس‌های خود درآورد و رهبری شیطان چون جز برای خویش اصالتی قائل نیست. منشأ طغیان، خسارت و بربادرفتن ارزش‌های ارزنده انسان است بر همین اساس قرآن کریم، اطاعت از پیامبر (ص) و الوالامر را اطاعت از خداوند می‌داند (مائده ۵۵/). ولایت محوری یکی از مهمترین مفاهیم آن پیوستگی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۵۱۵).

۲. ولایت و امت واحد

واژه امت از ریشه کلمه «أم» به معنای آهنگ، قصد و عزیمت کردن است و عبارت است از جامعه انسانی که همه افرادی که در یک هدف و مقصد مشترک‌اند، گرد هم آمدند تا بر اساس یک رهبر مشترک به سوی یک هدف واحد و ایده مشترک حرکت کنند (شریعتی، ۱۳۵۷: ۴۴). بر این مبنا امت محوری مبتنی بر اصل فطرت اولیه انسان و اختلاف برخلاف فطرت انسانی است. زیرا بنیادی‌ترین و اساسی‌ترین نشانه تحقق روابط امت با امام یکی‌بودن آن در جامعه دینی است. بنابراین «پذیرش ولایت

امام(ع)، بدین معناست که هریک از آحاد امت بایستی پیوندی محکم و نیرومند با امام امت برقرار کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۵۲۷).

یکی از مهمترین ابعاد در تحقق سرمایه اجتماعی پرهیز از هرگونه اختلافات و داشتن هدف مشترک است. بر اساس آیه «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً» در آغاز مردم امت واحد بودند اما به تدریج دچار اختلاف شدند. به همین دلیل قرآن کریم ما را به این اصل رهنمون ساخته و فرموده است: «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ» این امت شما امت واحد هستند و من پروردگار شمایم پس از من بترسید» (مؤمنون: ۵۲). لذا امام خامنه‌ای در ارتباط با ارتباط ولایت با امت واحد می‌فرماید: «یک جلوه دیگر و بدنه دیگر از ولایت، عبارت است از اتصال بسیار شدید داخلی میان عناصر مسلمان... یعنی یک جهت‌بودن و یکپارچه بودن جامعه اسلامی. چنانچه در احادیث نبوی و غیر نبوی هست «مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَ تَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ» مثل یک پیکر واحدی، مثل یک عمارت واحدی، مثل اجزای به هم پیوسته یک بنایی؛ مسلمان‌ها باید پیوسته به هم، جوشیده به هم و گره خورده به هم و خلاصه دست واحدی باشند در مقابل دست‌های دیگر و در مقابل تعارض‌ها و دشمنی‌هایی که پیش خواهد آمد... در میان امت اسلامی هیچ‌گونه نفوذناپذیری نیست و خلل و تأثیرپذیری نیست. بلکه امت اسلامی روی هم اثر می‌گذارند، همه یکدیگر را به خیر و نیکی جذب می‌کنند، همه یکدیگر را به پیروی هرچه بیشتر از حق دعوت می‌کنند، همه یکدیگر را به توصیه به پای فشاری هرچه بیشتر در راه حق و مقاومت هرچه بیشتر در مقابل انگیزه‌های شر و فساد و انحطاط می‌کنند، همه همدیگر را نگه می‌دارند... مثل کوهنوردان که راه برای سالم ماندن همه افراد این است که کمرهای این‌ها را با ریسمانی هرچه قوی‌تر به یکدیگر ببندند، تاجاذب داشته باشند، دست هم را بگیرند... ببیند آیا بین آن‌ها کسی است که از لحاظ فکری، از لحاظ مادی، از لحاظ شناخت در حق و حقیقت، ضعیف‌تر از دیگران باشد، اگر هست همه بکوشند او را هدایت کنند و به راه راست بکشانند مثل یک خانواده با اعضا و افرادی صددرصد صمیمی. این هم یک جلوه دیگر از ولایت است که جامعه اسلامی به این صورت است (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ۴۴۴). با توجه به آنچه که گفته شد، جامعه انسانی از مجموعه‌ای از افراد با علایق و گرایش‌های متفاوت تشکیل شده است که برای وصول به اهداف خویش بایستی با یکدیگر تعاملی مثبت و سازنده داشته باشند. طبیعی است که در عین وجود اختلافات باید به دنبال نقاط اشتراک و حفظ انسجام و اعتماد و ارتباطات مطلوبی باشند. انسجام و اعتماد اجتماعی که در تعاملات و روابط اجتماعی میان مردم شکل می‌گیرد، یکی از مهمترین عناصر سرمایه اجتماعی است زیرا افراد از طریق روابط اجتماعی به راحتی کارهایی را انجام می‌دهند که هرگز به تنهایی قادر با انجام آن نیستند (فیلد، ۱۳۸۵: ۲۹۶). در جهان کنونی اندیشه بشر پیرامون ارزش‌های اخلاقی و فردگرایی شکل گرفته است اما باید دقت داشت که گسترش فردگرایی می‌تواند آسیب‌های اجتماعی فراوانی به دنبال داشته باشد. همبستگی گروهی چنانچه ناظر به اهداف گروه‌ها به تنهایی باشد، می‌تواند حیات دیگر گروه‌ها را به مخاطره اندازد، بنابراین اعتماد به اصل ولایت و استفاده از ظرفیت ولایت و پیروی از

دستورات آن است که می‌تواند موجب تشکیل امت واحده شود که امت واحده توان از میان برداشتن بسیاری از چالش‌ها و بحران‌ها را دارد و می‌تواند بسیاری از تهدیدات موجود در جامعه اسلامی را به فرصت تبدیل کند. براین مبنا می‌توان ارتباط با ولایت را همان احساس یگانگی افراد جامعه در سایه روابط اجتماعی دوستانه و محبت‌آمیز قلمداد کرد که ارتباطات اجتماعی خود را بر مبنای روابط اجتماعی گرم توأم با روابط صمیمانه بر اساس باورها و عقاید و ارزش‌ها و هنجارهای مشترک قرار داده‌اند. در زمینه ارتباطات داخلی امت اسلام آن وقتی دارای ولایت به معنای قرآنی است که کمال همبستگی و اتصال و ارتباط و اتحاد صفوف و فشردگی هرچه بیشتر آحاد و جناح‌های گوناگون را در خودش تأمین کند. هیچ‌گونه تفرق و اختلافی در سرتاسر امت عظیم اسلامی نباشد. صف‌های گوناگون در داخل این امت تشکیل نشود (خامنه‌ای ۱۳۹۷: ۴۲۸). آیه قرآن است که می‌فرماید: «وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا» (حجرات: ۹). اگر دو طایفه، دو گروه از گروه‌های مسلمان با یکدیگر جنگیدند «فَاصْلَحُوا بَيْنَهُمَا» بین این دو گروه مسلمان را اصلاح کنید «فَإِنْ بَغَتْ أَحَدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى» اگر میان این دو گروه یک گروه بر دیگری ظلم کرد بغی و تجاوز کرد و زور گفت و قلدری خواست بکند «فَقَاتِلُوا آلَئِى تَبَغَى» با آن که زور می‌گوید بجنگید «حَتَّى تَفْىءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ» تا مجبور شود برگردد به فرمان خدا ناچار بشود فرمان را قبول کند این دستور خداست در زمینه وحدت امت اسلامی (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۳۰).

۳. ولایت و آگاهی بخشی

آگاهی و شناخت به ویژه در دنیای مدرن نقش مهمی در زندگی اجتماعی بشر دارد و به عنوان سرمایه‌ای عظیم در تحولات اجتماعی نقش آفرین شده است و روزه روز ابعاد گسترده‌ای را در سطح و عمق زندگی انسان پیدا کرده است تا آن‌جا که یکی از عوامل مهم دستیابی جوامع به سرمایه اجتماعی کسب آگاهی می‌باشد. در این‌که معرفت و آگاهی در اخلاق و هنجارمند عمل کردن تأثیر فوق‌العاده‌ای دارد، جای تردیدی نیست. از این‌رو تعلیم مانند ریشه‌ای است که بر میوه تقدّم دارد و برای تهذیب نفس نیز لازم و ضروری است. امام علی(ع) یکی از وظایف رهبران را معرفت‌بخشی به مردم دانسته‌اند: «أَمَّا حَقُّكُمْ عَلَى... وَتَأْدِيبُكُمْ كَيْمَا تَجْهَلُوا» (نهج‌البلاغه، خطبه/۳۴). والی باید با آموزش‌های صحیح و سالم به مبارزه با جهل برخیزد و سطح افکار مردم را بالابرد و فرهنگ جامعه را تقویت کند و عامل مهم بدبختی‌ها را که جهل است ریشه‌کن سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۲ ج ۲، ص ۳۴۶).

آگاهی و علم به مثابه راهبری عمل می‌کند که الگوهای رفتار و قواعد هنجار را تعیین می‌کند. آن‌چه در پیش‌گیری از انحرافات اجتماعی عامل اساسی به شمار می‌رود؛ علم و دانش است: «بِالْعِلْمِ يَسْتَقِيمُ الْمُعْجُ» (آمدی، ۱۳۶۶، ج ۳، ص ۲۱۰). بنابراین علم و معرفت پشتوانه‌ای استوار در رفتار اخلاقی انسان به شمار می‌رود.

پس هرچه سطح علم و آگاهی گروه‌های اجتماعی بیشتر و هرچه میزان مطالعه و تحقیق بیشتر باشد آن امت محترم‌تر و عزیزتر است و به همان میزان سطح آگاهی مردم سبب پای‌بندی به ارزش‌ها و هنجارها و تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود. وظیفه علم، نمودن راه‌های درست و ارائه الگوهای بهنجار است. بنابراین هنجارهای اجتماعی که قالب سرمایه اجتماعی را مشخص می‌سازند؛ از ذخیره معرفتی نشأت می‌گیرند. لذا کمک به افرادی که دچار استضعاف فکری و فرهنگی و آموزشی هستند بسیار سفارش شده است. نامیده شدن علماء به «مُرابطون» به همین دلیل است که علماء نقش مهمی در جلوگیری از رسوخ ناهنجاری‌های اجتماعی دارند و مانع از انحرافات اجتماعی می‌شوند: «عُلَمَاءُ شِيعَتِنَا مُرَابِطُونَ فِي الثَّغْرِ الَّذِي يَلِي إِبْلِيسَ وَعَفَارِيَّتَهُ يَمْنَعُونَهُ عَنِ الْخُرُوجِ عَلَى الضَّعْفَاءِ وَشِيعَتِنَا وَعَنْ أَنْ يَتَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ؛ دانشمندان پیروان ما همانند مرزدارانی هستند که در برابر لشکر ابلیس صف کشیده‌اند و از حمله آن‌ها به افرادی که قدرت دفاع از خود ندارند جلوگیری می‌کنند» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۵). در ذیل این حدیث مقام و موقعیت دانشمندان برتر و بالاتر از افسران و مردانی که در برابر هجوم دشمنان اسلام پیکار می‌کنند شمرده شده است. به این دلیل که آن‌ها نگهبان عقائد، ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگ ناب اسلامند در حالی که این‌ها حافظ مرزهای جغرافیایی هستند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۳۰۳).

بنابراین یکی از جمله ابعاد و کارکردهای ولایت از دیدگاه مقام معظم رهبری آگاهی‌بخشی و هدایت جامعه است. که در سخنان مقام معظم رهبری به عنوان جهاد تبیین بیان شده است. چنان‌چه خداوند می‌فرماید: «الَّذِينَ أَنْ مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَاتَّوَلَّوْا كُوفَةً وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ...» (حج / ۴۱). جامعه دارای ولایت، جامعه‌ای است که تمام استعدادهای انسانی را رشد می‌دهد همه چیزهایی که برای کمال و تعالی انسان خدا به او داده، این‌ها را بارور می‌کند. نهال انسانی را بالنده می‌سازد انسان‌ها را به تکامل می‌رساند. انسان‌ها را تقویت می‌کند. در این جامعه ولی همان کسی است که همه سر رشته‌ها به او باز می‌گردد. جامعه را از لحاظ مشی عمومی در راه خدا و دارای ذکر خدا می‌کند. از لحاظ ثروت تقسیم عادلانه ثروت به وجود می‌آورد. سعی می‌کند نیکی‌ها را اشاره دهد و بدی‌ها را محو ریشه کن کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۵۴). در مکتب شیعه امام محوری کلید تولید و تقویت سرمایه اجتماعی است. براساس آن ریاست امور دین و دنیای مردم و تحقق بخشی به برنامه‌ها و دستورات الهی اعم از حکومت و اجرای احکام الهی تربیت و پرورش نفوس انسانی در ظاهر و باطن با انتصاب الهی، بر عهده امام قرار دارد (بحرانی، ۱۳۵۵: ۱۷۴). بنابراین کسی که با اولیای الهی دست بیعت دهد گویی با خداوند بیعت کرده است.

لذا ولایت محوری یکی از مهم‌ترین منابع سرمایه اجتماعی است که بر اساس عقیده هدایت جامعه به توحید خداوند موجه و مستدل می‌شود به تعبیری ولایت صرفاً جنبه شرعی نیست. بلکه مجسمه اعلای توحید به عنوان اصل اعتقادی مسلمانان است. معنای توحید به عنوان اطاعت از خداوند در تمام جنبه‌های فردی، اجتماعی و سیاسی و فرهنگی است و تنها راه اجرای آن برقراری حکومتی است که به

تأیید خداوند رسیده باشد. اطاعت از آن به منزله اطاعت از خداوند است. بنابراین نظم اجتماعی انسانی بر مبنای ولایت و حاکمیت آنان به سرانجام می‌رسد.

در ولایت امام همچون مشعل فروزانی است که همگان او را نظاره می‌کنند و در تربیت نفس و کسب فضایل اخلاقی و تزکیه روان و رفتار خود از رذائل اخلاقی به عنوان اسوه و الگوی مناسب امام، میزان و معیار است. حق را از باطل جدا می‌کند. تعادل و توازن اجتماعی را برقرار می‌کند خوبی‌ها با او سنجیده می‌شود، راه‌ها با او تطبیق داده می‌شود، با وجود شاخصه عصمت در امام مردم مطمئن خواهند بود که پیروی از امام رضایت الهی را برای آنان به همراه خواهد داشت و اجر خود را دریافت می‌کنند. بنابراین مردم بایستی با پیروی حداکثری از امام در سه ساحت اندیشه، قلب و رفتار در جهت اتصال با وی حرکت کنند. هرکدام از افراد جامعه که بکوشند خود را در این سه حوزه به امام شبیه سازند و خود را مربی تربیت امام سازند، این بینش باعث نهادینه شدن ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی می‌شود و در نتیجه در ارتقاء سرمایه اجتماعی مؤثر خواهد بود.

۴. ولایت و ایجاد شبکه‌ی اجتماعی (اخوت محور)

عنصر ساختاری سرمایه اجتماعی به الگوی تماس بین افراد اشاره دارد. مهمترین جنبه‌ی این بُعد عبارت است از روابط شبکه‌های بین افراد و پیکربندی شبکه‌ای و سازمان مناسب بین آنهاست. در اندیشه امام خامنه‌ای ایجاد شبکه اجتماعی اخوت محور از مهمترین ابعاد و کارکردهای پیروی از ولایت به شمار می‌رود

اگر سرمایه اجتماعی را به منزله یک روابط قلمداد کنیم، شاکله راهبرد امامت بر توحید استوار است و بدون ملاحظه اصل توحید این نظام و راهبرد فرو خواهد ریخت و سرمایه اجتماعی نیز در جوهره توحید آن نهفته است. دل‌های همه توحیدورزان کانون محبت و ارادت به اوست چنان‌چه در سوره آل عمران آیه ۱۰۳ بدان اشاره شده است. «واعتصموا بحبلِ اللهِ جميعاً ولا تفرقوا واذکروا نعمتَ الله علیکم اذ کُنتم اعداءً فالْفَ بَیْنَ قُلُوبِکُمْ فَاصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ اخِواناً.....همگی به ریسمان خدا چنگ زنید و نعمت بزرگ خدا را بر خود به یاد آورید که چگونه دشمن بودید و او میان شما (به واسطه اسلام و ولایت) الفت ایجاد کرد و به برکت نعمت (ولایت) برادر شدید». از این رو در قرآن کریم و روایات اسلامی از آن به عنوان «حبل‌الله» یاد شده است که تمسک بدان سبب الفت و همبستگی جامعه می‌شود. (آل عمران: ۱۰۳) مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «پیغمبر جمع مسلمان آغاز کار را، با این پیوستگی وجوشندگی به وجود آورد این‌ها را به همدیگر متصل می‌کند، این‌ها را با هم برادر می‌کند، این‌ها را یک پیکر واحد درمی‌آورد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۱۵). «ولایت امت مسلمان ولایت آن جبهه‌های که در راه خدا و برای خدا می‌کوشد به این معناست و به این است که میان افراد این جبهه، هرچه بیشتر اتصال و پیوستگی به وجود بیاید هرچه بیشتر دل‌های این‌ها به هم گره بخورد و نزدیک بشود و هرچه بیشتر از قطب‌های مخالف از کسانی که بر ضد آن‌ها می‌اندیشند و بر ضد اینها عمل می‌کنند

جدا شود این معنای ولایت است (خامنه‌ای ۱۳۹۷: ۴۱۷). این اصل اخوت گرایی که در سایه اتصال و اعتماد و پیروی از رسول خدا به وجود آمد که باعث خلق سرمایه اجتماعی قوی در جامعه شد. زیرا در مفهوم اخوت رشته‌هایی از الفت وجود دارد که آنان را چون دانه‌های تسبیح قرار می‌دهد و پیوندی عمیق میان آنان برقرار می‌سازد (فرمehینی فراهانی، ۱۳۹۰، ص ۳۹). یعنی در این نوع همبستگی هم گرما و عواطف تولید می‌شود و هم از بنیادهای گسترده‌تر برخوردار است که سطح کاربرد آن را توسعه می‌دهد. این نوع همبستگی به گونه‌ای است که دلبستگی‌ها و تعلقات عاطفی از امور محدود و پایان‌پذیر به سوی بی‌کرانگی و جاودانگی متمایل می‌شود. این وابستگی تنها از طریق ایمان به خداوند و در پرتو دین و تبعیت از مجریان دینی معنا می‌شود. زیرا نیروی دین است که می‌تواند همه انسان‌ها را حول یک محور واحد جمع کند و افراد متکثر و منفرد را به سوی یگانگی دعوت کند (انفال/۶۳).

بنابراین راه تشخیص اهل ایمان و کفر در تولی و دوستی و بغض با آنان (ولی خدا) معنا می‌شود و هم از این جهت که او حاکم سیاسی و اخلاقی جوامع اسلامی است. چون اساساً نظام امامت و امام که انسان را به سوی خداوند دعوت می‌کنند. این موضوع همان راز پیدایش واحد و واجد سرمایه اجتماعی است. چنانچه حضرت علی (ع) نیز به این موضوع اشاره کرده‌اند: «وَالْإِمَامَةُ نِظَامٌ لِلْأُمَّةِ وَالطَّاعَةُ تَعْظِيمٌ لِلْإِمَامَةِ» و «امامت» را برای سازمان یافتن امور امت، و «فرمانبرداری از امام» را برای بزرگداشت مقام رهبری، واجب کرد (نهج البلاغه، حکمت/۲۵۲). باتوجه به این بیانات عالی‌ترین سطح نظم و انسجام جامعه به منزله سرمایه اجتماعی پذیرش ولایت الهی است که در صورت پذیرش و تبعیت از آن سرمایه مطلوب اجتماعی شکل می‌گیرد و مردم را به سوی خداوند هدایت می‌کند.

بنابراین چه گفته شد، اگر جامعه‌ای امتی و یک امتی بخواهد تمام نیروهای داخلی‌اش در یک جهت به سوی یک هدف در یک خط به راه بیافتد و بخواهد تمام نیروهای‌اش علیه قدرت‌های ضد اسلامی در خارج بسیج شود، احتیاج دارد به یک نقطه قدرت متمرکز در متن جامعه اسلام به یک نقطه‌ای احتیاج دارد که تمام نیروهای داخلی به آن نقطه بپیوندند همه از آنان الهام بگیرند و همه از او حرف بشنوند و حرف گوش کنند و او تمام جوانب مصالح و مفسدات را بداند تا بتواند مثل یک دیده‌بان نیرومند قوی دستی و قوی چشمی هرکس را در جبهه جنگ به کار خودش بگمارد (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۴۳۱). این همان معنی سرمایه اجتماعی ولایت‌محور در اندیشه امام خامنه‌ای است که این دیدگاه از اندیشه ولایت در مکتب شیعه برگرفته شده است.

نتیجه‌گیری

یکی از مهمترین جنبه‌های سرمایه اجتماعی که در آموزه‌های مقام معظم رهبری به دست می‌آید؛ نظریه سرمایه اجتماعی ولایت‌محور است که در نظریات جدید سرمایه اجتماعی موجود در دنیا یافت نمی‌شود. سرمایه اجتماعی یک پدیده غیر ملموس و نامحسوس است که در روابط اجتماعی و شبکه تعاملی به وجود می‌آید. در نظریه سرمایه اجتماعی ولایت‌محور در اندیشه آیت الله خامنه‌ای کمال

سرمایه اجتماعی در ارتباط مردم با ولیّ خدا تحقق می‌پذیرد و باعث پیوستگی و اتصال و انسجام افراد جامعه به مثابه سرمایه اجتماعی به شمار می‌آید. از این قرار از منظر آیت الله خامنه‌ای اعتقاد، اعتماد و اتصال و پیروی به نظام ولایت است که باعث می‌شود پیکره جامعه اسلامی از انسجام اجتماعی، آگاهی اجتماعی، شبکه اجتماعی اخوت محور و امت واحد برخوردار شود. از این جهت می‌توان با نگاهی نو با اعتقاد به اصل ولایت و رهبری و نقش آنان در هدایت جامعه که بر اساس نگاه توحیدی شکل گرفته است موجبات خلق و تولید سرمایه اجتماعی را فراهم کرد. در این نگاه با استفاده از نور ولایت به سان شمع فروزان و قدرت هدایت‌گری آنان و استفاده از ظرفیت‌های مادی و معنوی همه‌جانبه آنان در عالی‌ترین وجه سرمایه اجتماعی را در جامعه تحقق بخشید که در نگاه مقام معظم رهبری به آن اشاره شده است.

در پایان پیشنهاد می‌گردد اشارات و تصریحات ناپژوهیده بسیاری در سخنان ویژه مقام معظم رهبری ملاحظه می‌شود که معطوف به سرمایه اجتماعی ولایت محور است. گردآوری و تبویب و تحلیل این موارد می‌تواند به کامل‌تر شدن موضوع کمک کند. شایسته است تا پژوهشگران علاقمند در این عرصه مغفول ورود نمایند. زیرا این‌گونه پژوهش‌ها از یک سو نمایانگر حقانیت و اعتبار معارف متعالی اسلام و از سوی دیگر بیانگر برتری ادبیات دینی در موضوع سرمایه اجتماعی است.

کتابنامه

- نهج‌البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم: انتشارات فرهنگی
- ۱. ازکیا، مصطفی، غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳)، *توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران*، تهران: نشر نی
- ۲. استونز، راب (۱۳۷۹). *متفکران بزرگ جامعه‌شناسی*، ترجمه میردامادی. تهران: نشر مرکز.
- ۳. اطهری، سیدحسین (۱۳۹۱). «تأثیر رهبری امام خمینی بر سرمایه اجتماعی در جریان انقلاب اسلامی ایران». پژوهشنامه انقلاب اسلامی، دوره اول، شماره ۴، صص ۱۸۹-۱۶۵.
- ۴. افروغ، عماد (۱۳۷۸). «خرده‌فرهنگ‌ها، مشارکت و وفاق اجتماعی»، مجموعه مقالات وفاق اجتماعی و فرهنگ عمومی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۵. بحرانی، میثم بن علی (۱۳۵۵). *شرح نهج‌البلاغه*، ترجمه حبیب‌الله روحانی و محمدرضا عطایی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- ۶. بوردیو، پی‌یر (۱۳۸۴). *شکل‌های سرمایه*، ترجمه افشین خاکباز. حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.
- ۷. پاتنام، رابرت (۱۳۷۹). *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه محمدتقی دلفروز. تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.

۸. پیران، پرویز (۱۳۹۲). *مبانی مفهومی و نظری سرمایه اجتماعی*، تهران: نشر علم
۹. تاجبخش، کیان (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی، و توسعه*، ترجمه افشین خاکباز، حسن پویان. تهران: انتشارات جامعه ایرانیان. ۳۸۵
۱۰. تقوی، سید محمدعلی (۱۳۹۳). *مبانی آیین و اندیشه سیاسی در اسلام*، تهران، سمت
۱۱. توسلی، غلامعباس (۱۳۸۲). *مشارکت اجتماعی در شرایط جامعه آنومیک*، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۲. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، ولایت فقیه، ولایت و وفاهت و عدالت، تنظیم و ویرایش: محمد محرابی، قم: مرکز نشر اسراء.
۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۷). *طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن*، قم: مؤسسه فرهنگی هنری ایمان جهادی.
۱۴. ذکایی، سعید (۱۳۸۱). *سرمایه اجتماعی و مشارکت مدنی*، روزنامه حیات نو. شماره ۶۶۱.
۱۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). *مفردات الفاظ القرآن*، تحقیق صفوان عدنان داودی. بیروت: دارالقلم.
۱۶. شارع‌پور، محمود (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی، مفهوم‌سازی، سنجش ودالات‌های سیاست‌گذاری*.
۱۷. شجاعی باغینی، محمد مهدی و همکاران، (۱۳۸۷) *مبانی مفهومی سرمایه اجتماعی*، مجموعه مقالات تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی واجتماعی.
۱۸. عبداللهی، مصعب (۱۳۸۴). *نقش سرمایه اجتماعی در توسعه امیدها و دشواری‌ها*، تهران: اندیشه صادق.
۱۹. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۴). *العین*، تحقیق مهدی المخزومی، ابراهیم السامرائی، قم: انتشارات دارالهجره.
۲۰. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). *پایان نظم، سرمایه اجتماعی وحفظ آن*. ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران: انتشارات جامعه ایرانیان
۲۱. فیلد، جان (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی*، ترجمه، غلامرضا غفاری وحسین رضانی، تهران: انتشارات امیر کبیر.
۲۲. کلمن، جیمز (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری. تهران، نشر نی.
۲۳. مازندران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
۲۴. میبدی، رشیدالدین احمد بن ابی سعد (۱۳۷۱)، *کشف الأسرار و عده الأبرار*، تهران: انتشارات امیر کبیر.

۲۵. یعقوبی، عبدالرسول (۱۳۸۳). *عوامل همبستگی و گسستگی ایرانیان*، چاپ اول، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).